

Zgodba o Mayerjevem ušivcu (*Pedicularis x mayeri*), novem endemitu Jugovzhodnih Alp in zakaj ima klasično nahajališče na Črni prsti in ne na Košuti

Igor Dakskobler, Branko Vreš

Za vrste iz rodu ušivcev (*Pedicularis*) je znano, da se med seboj pogosto križajo. V Sloveniji poznamo 13 vrst, največ med njimi jih uspeva v gorskem svetu, še posebej v Alpah. Le nekateri med njimi pa rastejo na podobnih rastiščih in je medsebojno križanje mogoče. V juliju leta 2015 smo postali pozorni na križanca med julijskim (*Pedicularis julica*) in glavičastim ušivcem (*Pedicularis rostratocapitata*) in na podlagi primerkov iz sosesčine Črne prsti opisali nov takson *Pedicularis x mayeri*. Poimenovali smo ga po znamenitem slovenskem botaniku Ernestu Mayerju (1920–2009), ki mu je bil rod ušivcev posebej ljub.

Zgodbo pripovedujem v prvi osebi, končal pa sem jo lahko le s pomočjo soavtorja, Branka Vreša. Že davno (1992) sem v

Proteusu (55, 2) poročal, kako me je iskanje kratkodlakave popkorese (*Moehringia villosa*) pod Črnim vrhom nad Batavo privedlo do nepričakovanega odkritja novega nahajališča kortuzovke (*Cortusa matthioli*). 7. julija leta 2015 so bile povod za moj terenski dan po grebenu Tolminsko-Bohinjskih gora med Hohkovblom (Matajurskim vrhom) in Črno prstjo murke. Želel sem se še enkrat prepričati, ali na tem grebenu, še posebej na alpskih tratih Poljanskega in Konjskega vrha ter Čétrta, morda uspeva tudi kakšna iz skupine rdečih murk (*Nigritella rubra* agg.). Pot sem zgodaj zjutraj začel v Rutarskem gozdu, se povzpел na sedlo med Hohkovblom in Poljanskim vrhom in v sončnem, a precej vetrovnem vremenu nadaljeval po grebenu proti Črni prsti. Nisem popisoval, v glavnem sem le fotografiral. Med murkami

*Nahajališče (rdeči krog) Mayerjevega ušivca (*Pedicularis x mayeri*) nad sedlom Vrata na pobočju gore Čétrt (slikano iz smeri Črne prsti).*

Foto: Igor Dakskobler.

sem opazal le črno oziroma Rhellikanovo (*Nigritella rbellicani*) in njene pogoste križance z navadnim kukovičnikom (*Gymnadenia conopsea*) – *xGymnigritella suaveolens*, tudi kakšnega z dehtečim kukovičnikom (*G. odoratissima*) – *xGymnigritella heufleri*. Okoli pol enajstih sem se že spuščal s Čétrti, kopraste gore in prvega zahodnega soseda Črne prsti, proti Vratom (1.704 metrov), strmemu prehodu z bohinjske na primorsko stran (ali obratno). Od tu se steza vzpne pod Ježem na Črno prst. Večinoma sem do zdaj hodil po lahkem travnatem brezpotju. Malo nad Vratom (okoli 1.730 metrov nadmorske višine) pa sem stopil na označeno planinsko pot in se zazrl skupino nenavadnih, roza cvetočih ušivcev tik pod nosom. Tod mimo sem v času gorske pomladi in poletja že velikokrat hodil, a moj pogled je bil očitno drugje. Odložil sem nahrbtnik in začel fotografirati, pri čemer mi je veter povzročal precej težav. Dve rastlini sem nabral za herbarij. Nato sem se lotil popisa zelo strmega in deloma kamnitega in skalnatega prisojnega travišča, ki se s Čétrti spušča proti Stržičam, slikoviti vasi nad Baško dolino.

Popisoval sem sestoj združbe vednozelenega šaša in izrodne zlatice (*Ranunculo hybridi-Caricetum sempervirentis*). Blizu gruče roza cvetočih ušivcev je bila rozeta glavičastega ušivca (*Pedicularis rostratocapitata*), julijskega ušivca (*Pedicularis julica*), ki je bolj značilen za popisano združbo, pa sem tisti dan opazil šele ob poti od Vrat proti Črni prsti. Doma sem po pregledu herbarija, fotografij in literature ugotovil, da je nenavadni roza cvetoči ušivec najbrž križanec med julijskim in glavičastim ušivcem. O najdbi sem poročal svojemu dolgoletnemu sodelavcu, botaničnemu učitelju, svetovalcu, pomočniku in prijatelju Branku Vrešu. Prosil sem ga, da ime križanca vnese v našo inštitutsko podatkovno bazo FloVegSi, a še prej preveri, če je morda znano že od prej. Sam sem njegovo nahajališče obiskal še enkrat čez deset dni, dopolnil fitocenološki popis in na njem našel tudi julijskega ušivca, križanec pa je takrat že odcvetel. Po pregledu literature sva z Brankom ugotovila, da je že bil opisan križanec med podaljšanim ušivcem (*Pedicularis elongata* s. str.) in glavičastim ušivcem, znanstveno ime zanj je *Pedicularis x bohatschii*.

Julijski ušivec
(*Pedicularis julica*) na
sedlu Vrata pod Črno
prstjo. Foto: Branko
Vreš.

Julijski ušivec nekateri obravnavajo kot podvrsto podaljšanega ušivca (*Pedicularis elongata* subsp. *julica*), drugi ga vrednotijo kot samostojno vrsto (*P. julica*). Vsekakor kombinacija *Pedicularis julica* E. Mayer × *Pedicularis rostratocapitata* Crantz še ni imela imena, zato sva se čez zimo lotila opisa novega taksona. Sam sem pripravil osnutek in fitocenološko oznako rastišča, opis je dopolnil in po botaničnih pravilih dodelal Branko. V njem sva napisala, da so listi listne rozete

novega križanca podobni tistim, ki jih ima julijski ušivec, socvetje je glavičasto in po obliki v začetku cvetenja precej podobno socvetju glavičastega ušivca, vendar precej bolj podaljšano. Podporni listi cvetov so pernatodeljeni, zgornji trikripi in precej kuštravo dlakavi. Čaša je kuštravodlakava, podobna čaši julijskega ušivca. Venec je nekoliko daljši od venca julijskega ušivca, dolg do 20 milimetrov. Zgornja ustna je rumenkasta z roza kljuncem, spodnja ustna pa svetlo roza

Mayerjev ušivec (*Pedicularis x mayeri*) na klasičnem nahajališču na pobočju gore Čétrt. Foto: Igor Dakskobler (levo), Branko Vreš (desno).

Cvetovi glavičastega (levo), julijskega (desno) in Mayerjevega ušivca (v sredini). Foto: Branko Vreš.

in resasta, vendar nekoliko manj resasta kot spodnja ustna glavičastega ušivca.

Plod je priostrena glavica, približno enako dolga kot čaša. Ime sem izbral sam. Ob ušivcih najprej pomislim na pokojnega profesorja Ernesta Mayerja in njegov opis julijskega ušivca s Črne prsti, čeprav sva se o ušivcih kdaj pogovarjala tudi z drugim pokojnim dragim učiteljem, Tonetom Wraberjem.

Z Brankom sva se dogovorila, da dokončni opis oddava šele, ko ga bo tudi on priho-

dnje poletje videl v živo. To se je zgodilo 12. julija leta 2016. Dan prej sem bil na terenu na grebenu od Tolminskega Migovca preko Tolminskega Kuka do Mahavščka. Ob spustu po stari vojaški poti s sedla med vzpetinama Kser in Vrh Škrli proti dolini Tolminke sem na kamnitem travišču, na nadmorski višini 1.760 metrov, presenečeno opazil ušivce z roza cvetovi, zelo podobne tistim pod Čétrtom pri Črni prsti.

Tudi tu sta v bližini rasla tako julijski kot glavičasti ušivec.

Rastišče Mayerjevega ušivca pod goro Vrh Škrli nad dolino Tolminke.

Foto: Igor Dakskobler.

*Glavičasti ušivec (*Pedicularis rostratocapitata*) pod goro Vrh Škrli (levo) oziroma pod goro Čétrt (desno). Foto: Igor Dakskobler (levo), Branko Vreš (desno).*

Ko sem primerke in fotografije pokazal Branku, mi je pritrnil in preden je v začetku avgusta odšel na dopust, je dodelal opis in oddala sva ga Rolandu Eberweinu, uredniku revije *Wulfenia*. Konec julija istega leta sem pod Malim Raskovcem v grebenu med Rodico in Matajurskim vrhom opazil še tretje nahajališče. Toda bil sem prepozen, primerki so bili odcveteli in zanesljivost tega nahajališča, ki je na bohinjski (torej gorenjski) strani grebena, bo treba potrditi v naslednji vegetacijski sezoni. Rastišče in rastlinska združba pa sta v vseh treh primerih zelo podobni.

A zgodbe še ni konec in spet so posredi murke. 5. julija leta 2012 me je Branko Dolinar, zelo dejaven botanik in priznan strokovnjak za kukavičevke, povabil na izlet na Košutnikov turn v grebenu Košute v osrednjih Karavankah. Pokazal mi je nenavadne murke, ki jih je poznal že naš nestor prof. Vlado Ravnik in jih imenoval »škrlatno-rdeči takson«. Na njihovih nahajališčih sva naredila šest fitocenoloških popisov. Pozneje sem jih vnesel v podatkovno bazo FloVegSi in bolj ali manj na ta izlet pozabil, tudi zato, ker so mi murke dovolj dela in preglavic povzročale že v Julijskih Alpah. Jeseni leta 2016 pa mi Branko piše in me vabi k sodelovanju pri opisu nove murke s Košute, kjer naj bi sodeloval s fitocenološkim opisom rastišč. Najine popise naj bi uredil v fitocenološko preglednico. To sem hitro storil in opazil, da imam v enem popisu, naredil sem ga na nadmorski višini okoli 1.900 metrov in v sestoji asociacije *Ranunculo-Caricetum sempervirentis*, tudi križanca. V bazo sem vnesel kombinacijo *Pedicularis rostratocapitata* × *P. spicata*, čeprav sem na popisih imel le vrsti *P. julica* in *P. rostratocapitata*. Sprva se za to neskladje nisem posebej zmenil, toda stvar se je zapletla, ker se je pokazalo, da bosta pod Košuto najbrž dve novi vrsti murk, ne samo ena. Zdaj nisem več vedel,

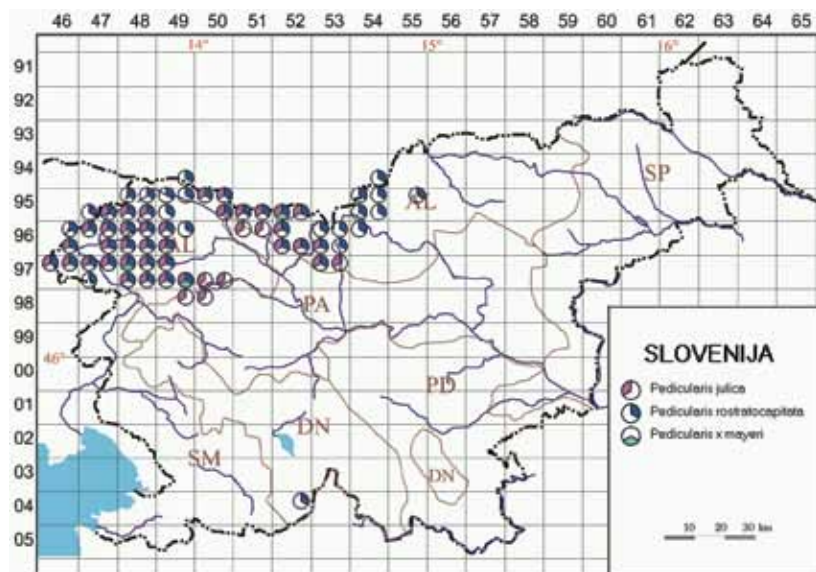
katera od obeh je bila na katerem od najinih popisov. V moji glavi je od tega sicer lepega izleta po preteku štirih let ostalo bore malo, pomagal sem si lahko le z beležnico in s fotografijami. Takrat sem že imel digitalni fotoaparatus in šel sem od slike do slike in kliknil tudi na eno, ki mi je pokazala ušivca z roza cvetovi.

Ni bilo dvoma, bil je Mayerjev, prav tak kot sem ga tri leta pozneje opazil pri Črni prsti. Pod Košutnikovim turnom me je ta ušivec sicer zbegal, zapisal sem si, da je križanec, nabral herbarij in ga fotografiral, a potem nanj povsem pozabil. Prav lahko bi ostal še naprej prezrt, če me ne bi Branko Dolinar pritegnil k opisu nove murke. Kdo ve, zakaj se takrat zanj nisem pozanimal, podobno kot sem se ob najdbi pri Črni prsti. Čudna so pota Gospodova in čudno je včasih naše ravnanje. Branku Dolinarju dolgujem zahvalo in opravičilo. Če bi Mayerjevega ušivca opisali na podlagi primerkov s Košute,

Mayerjev ušivec (Pedicularis × mayeri) pod Košutnikovim turnom v grebenu Košute.

Foto: Igor Dakskobler.

Razširjenost
julijskega
(*Pedicularis julica*),
glavičastega (*P.*
rostratocapitata) in
Mayerjevega ušivca
(*Pedicularis x*
mayeri) v Sloveniji.

kjer sem ga dejansko prvič opazil, nabral in fotografiral, bi bil on soavtor opisa, Košuta oziroma Košutnikov turn pa njegovo klasično nahajališče. Tako pa je za zdaj to edino znano nahajališče zunaj južnih Julijskih Alp, a se je z njim območje razširjenosti novega križanca in endemita precej povečalo. Košutnikov turn in Karavanke sva z Brankom Vrešem pred zadnjim korekturnim pregledom še lahko dopisala v najin članek v *Wulfeniji*. Že po oddaji teh korektur pa sem pomislil še na nekaj, na kar bi najbrž moral že veliko prej. Presneto, mi je kapnilo, saj so po prof. Mayerju lahko imenovali že kakšnega ušivca. Pogledal sem v članek, ki sta ga pripravila Tone Wraber in Mitja Zupančič ob profesorjevi osemdesetletnici (2001) in ki med drugim vsebuje tudi seznam taksonov, imenovanih po slavljenju. Med njimi je, z letnico objave 2001 (v istem zvezku *Razprav 4. razreda SAZU*), tudi vrsta *Pedicularis ernesti-mayeri* Stevanović, Niketić et D. Lakušić. Srbski botaniki so ga opisali na jugu takratne Jugoslavije, v Prokletijah. Domačega imena v angleščini pisanem članku s povzetkom v srbohrvaščini zanj niso napisali, saj za to v znanstveni objavi ni bilo potrebe. V primeru dveh po Ernestu

Mayerju imenovanih ušivcev pa ne gre za homonim (enako ime za dva različna taksona, kjer je veljavno le starejše ime). Različen je njun taksonomski rang (vrsta, hibrid) in predvsem njuno ime ni enako (*Pedicularis ernesti-mayeri*, *Pedicularis x mayeri*). Prvemu, ki v Sloveniji ne uspeva, bi lahko v slovenskem jeziku rekli prokletijski ušivec, novemu hibridu pa ostane ime Mayerjev ušivec. Čeprav je le križanec, zasluži zaradi redkosti našo pozornost in tudi varovanje, saj raste vsaj pri Črni prsti in pod Košutnikovim turnom v bližini pogosto obiskanih planinskih poti. Kdor ga želi fotografirati, se mora na pot podati v prvi polovici julija.

Literatura:

- Dakskobler, I., Vreš, B., 2016: *Pedicularis julica* E. Mayer \times *Pedicularis rostratocapitata* Crantz = *Pedicularis x mayeri* nothosp. nov., a new spontaneous hybrid in the genus *Pedicularis* L. *Wulfenia* (Klagenfurt), 23: 241–252.
- Stevanović, V., Niketić, M., Lakušić, D., 2001: *Pedicularis ernesti-mayeri* (P. subsect. *Comosae*, *Scrophulariaceae*), a new species from Mt Prokletije (Yugoslavia). *Razprave 4. razreda SAZU*, 42 (2): 209–228.
- Wraber, T., Zupančič, M., 2001: *Ob osemdesetletnici botanika Ernesta Mayerja. Razprave 4. razreda SAZU*, 42 (2): 7–38.